

ubezpieczeniową *Allianz* z dużą, acz jeszcze nie przesądzoną, szansą na jego nabycie.

Bankom zagranicznym sprzyjają także przemiany zagraniczne w gospodarce Polski, a zwłaszcza wzrastające zapotrzebowanie na *Asset Management*, *Mergers & Acquisitions*, finansowania projektów inwestycyjnych. Usługi w tym zakresie i to na światowym poziomie oferują wszystkie obecne na polskim rynku banki niemieckie.

Jak się jednak w przyszłości ukształtuje pozycja inwestorów niemieckich i to zarówno w bankach, jak i w ubezpieczeniach zależy w dużej mierze będzie także od przekształceń własnościowych w RFN.

ILONA ROMISZEWSKA

Poznań

NIEMIECKIE PARTIE POLITYCZNE W CZECHOSŁOWACJI W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

W dniu 29 IX 1998 r. minęła 60. rocznica konferencji monachijskiej, której postanowienia otworzyły drogę najpierw do okrojenia, a następnie rozbicia międzywojennego państwa czechosłowackiego. Konferencja miała przynieść ostateczne rozwiązanie tzw. problemu sudeckiego. W istocie stała się jednym z kluczowych elementów antagonizmu niemiecko-czeskiego, którego reperkusje żywe są po dzień dzisiejszy. Dla wielu historyków, politologów i socjologów, wreszcie dla Czechów nie tylko starszego pokolenia, problem sudecki i postawa Niemców sudeckich w 1938 r. stanowi kamień węgielny antagonizmów pomiędzy oboma narodami. Przez pryzmat politycznej postawy tej grupy, a ściślej Partii Sudeckoniemieckiej (*Sudetendeutsche Partei – SdP*) w tym decydującym dla istnienia państwa czechosłowackiego roku postrzegani są często wszyscy Niemcy mieszkający w Czechosłowacji w całym okresie międzywojennej niepodległości tego państwa. Patrzenie na Niemców sudeckich wyłącznie z takiej perspektywy jest jednak poważnym uproszczeniem i podważaniem roli, jaką odgrywały pozostałe partie niemieckie w CSR, zwłaszcza przed 1933 r. Warto sobie wobec tego zadać pytanie, czy rzeczywiście wraz z utworzeniem w 1918 r. Czechosłowacji, w której granicach znalazła się ponad 3-milionowa mniejszość niemiecka, musiał powstać konflikt, który na forum międzynarodowym znalazł swoje tragiczne rozwiązanie w Monachium. Odpowiedzi na to pytanie szukać można na wielu płaszczyznach międzywojennej koegzystencji Niemców i Czechów wewnątrz państwa czechosłowackiego. Bez wątplenia za jedną z najważniejszych uznać należy płaszczyznę polityczną, a ściślej partyjną. Analiza partii politycznych reprezentujących Niemców w Czechosłowacji w okresie całego dwudziestolecia, dokonana przede wszystkim pod kątem ich stosunku do tego państwa, wewnątrzpolitycznych uwarunkowań ich działania, motywów postępowania oraz kontekstu międzynarodowego, pozwolić może na pełniejsze zrozumienie przyczyn zachowań politycznych tej grupy w 1938 r. Szkicując scenę polityczną Niemców w CSR pokusić się też można o próbę odpowiedzi na pytanie, czy udział Niemców w życiu politycznym Czechosłowacji dawał szansę na trwałe ich zbliżenie do Czechów

w ramach międzywojennej republiki, czy z góry koegzystencja jednych z drugimi skazana była na niepowodzenie. Czy niemieckie partie polityczne mogły przyczynić się do wewnętrznego umocnienia państwa czechosłowackiego, czy motywy ich działania wypływały wyłącznie z perspektywy realizowania interesów własnej grupy narodowej? Gdzie leżały źródła gwałtownych zmian postaw społeczności niemieckiej w Czechosłowacji wyrażone z jednej strony poprzez poparcie wyborcze dla partii aktywnie współdziałających z rządem praskim, z drugiej zaś poprzez prawie bezkrytyczne zaakceptowanie haseł głoszonych przez wrogą państwu czechosłowackiemu Partię Sudeckoniemiecką. Warto zastanowić się także, czy w określonej sytuacji międzynarodowej istniała w latach trzydziestych alternatywa dla irredentystycznego, a w końcu konfrontacyjnego kursu tej grupy wobec państwa czechosłowackiego.

1. SPEKTRUM NIEMIECKICH PARTII POLITYCZNYCH

Czechosłowacja w okresie międzywojennym była jedynym państwem Europy Środkowej, które do późnych lat trzydziestych zdołało zachować system demokracji parlamentarnej. Odróżniało ją to wyraźnie od sąsiadów, którzy po parlamentarno-demokratycznych początkach przekształcili się w państwa autorytarne lub dyktatorskie. Oparty na zasadzie liberalizmu i przestrzegania prawa demokratyczny system polityczny w Czechosłowacji tworzył dogodne warunki dla udziału wszystkich obywateli tego wielonarodowego państwa w życiu politycznym. Takim samym prawem wyborczym oraz prawami i wolnościami jak wszyscy mieszkańcy ČSR cieszyło się w okresie dwudziestoletniej niepodległości również ponad 3, 120 tys. Niemców, czyli w 1921 r. około 23% spośród ponad 13,6 mln obywateli Czechosłowacji. Niemcy reprezentowani byli na forum politycznym przez własne partie. Brały one z powodzeniem udział w wyborach wszystkich szczebli, a ich politycy od 1920 r. zasiadali nieprzerwanie w czechosłowackim parlamencie. Od 1926 aż do 1938 r. Niemcy przejęli współodpowiedzialność za losy całego państwa poprzez piastowanie ministerialnych stanowisk w kolejnych rządach czechosłowackich. Niemieckie partie odgrywały też siłą rzeczy dominującą rolę na szczeblu lokalnym na obszarach zamieszkałych przez ludność niemiecką, czego najlepsze potwierdzenie stanowiły wyniki wyborów komunalnych. Wszystkie niemieckie partie polityczne, za wyjątkiem niemieckich komunistów, miały charakter narodowy. Zasada ta była zresztą charakterystyczna dla całej sceny politycznej Czechosłowacji okresu międzywojennego. Oznacza to, że odrębnie od siebie funkcjonowały na przykład niemiecka, czechosłowacka czy węgierska partia socjaldemokratyczna, podobnie partie chłopskie, nie mówiąc już o partiach nacjonalistycznych. Wspólnym elementem charakterystycznym dla partii niemieckich była geneza ich samodzielnego działania w ČSR, a ściślej rzecz ujmując wspólny pień, z którego każda z nich się wywodziła. Wraz z utworzeniem Czechosłowacji i włączeniem w jej skład terenów zamieszkałych przez ludność niemiecką partie te oddzieliły się od swoich ogólnoaustriackich partii-matek. Stąd rodowód partii niemieckich w ČSR jest nierozzerwalnie związany z określonymi typami partii, które powstały jeszcze w okresie monarchii austro-węgierskiej.

Spektrum niemieckich partii politycznych w ČSR, które ukształtowało się w latach 1918-1919 pozostało niezmienione w swej istocie aż do początku lat trzydziestych. Jego skrajną prawicę tworzyły dwie partie nacjonalistyczne – Niemiecka Narodowosocjalistyczna Partia Robotników (*Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei – DNSAP*) oraz Niemiecka Partia Narodowa (*Deutsche Nationale Partei – DNP*)¹. Partie centrowe o programach konserwatywnych to chadecka Niemiecka Chrześcijańsko-Społeczna Partia Ludowa (*Deutsche Christlich-Soziale Volkspartei – DCSVP*) oraz agrarny – Związek Rolników (*Bund der Landwirte – BdL*). Lewicowy elektorat ludności niemieckiej reprezentowany był przede wszystkim przez cieszącą się zdecydowanie największymi wpływami wśród Niemców w Czechosłowacji Niemiecką Socjaldemokratyczną Partię Robotników (*Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei – DSAP*). Na skrajnej lewicy umieścić należy niemieckich komunistów. Marginalną rolę w życiu partyjnym Niemców czeskich odgrywały Wszechniemiecka Partia Ludowa (*Alldeutsche Volkspartei*), Niemiecka Partia Rzemieślników (*Deutsche Gewerbetepartei*), Niemiecka Partia Socjalna (*Deutsch-Soziale Partei*) i Partia Realistów (*Realistenpartei*). Stąd nie będą one stanowić przedmiotu bliższej analizy. Tak jak liberalna Niemiecka Demokratyczna Partia Wolnościowa (*Deutsche Demokratische Freiheitspartei*), która zdołała zaledwie raz, w wyborach 1920 r., zdobyć 5 mandatów, ale nigdy później jej politycy nie zasiedli w parlamencie. Osobnego omówienia wymaga natomiast Partia Sudeckoniemiecka, która powstała formalnie w 1935 r., jej początki datować należy jednak na 1933 r. Zburzyła ona niemal całkowicie powstały na gruncie ogólnoaustriackich tradycji politycznych układ partyjny Niemców w ČSR i wywołała głębokie przewartościowania wśród elektoratu wyborczego tej społeczności.

Podziały partyjne wśród Niemców stanowiły pochodną zróżnicowania środowiskowego, społecznego, światopoglądowego, kulturalnego, a tym samym także politycznego niemieckich elit politycznych w ČSR oraz elektoratu wyborczego. Do głównych kryteriów, odróżniających od siebie partie niemieckie, zaliczyć należy określony typ partii i myśl polityczną przez nią reprezentowaną oraz zaplecze i elektorat wyborczy na danym terenie. W skali ogólnopaństwowej elektorat ten składał się z dwóch odrębnych grup o różnym stopniu zaangażowania w życie polityczne. Na pierwszy plan wysunąć należy tzw. Niemców sudeckich wraz z Niemcami mieszkającymi w dużych miastach, jak Praga i Pilzno. Niemcy sudeccy stanowili zdecydowaną większość społeczności niemieckiej w Czechosłowacji, bo około 3 mln osób i siłą rzeczy na nich spoczywał punkt ciężkości aktywności partyjnej. Wprawdzie Niemcy sudeccy mieszkali w stosunkowo zwartej masie przede wszystkim na północnych, zachodnich i południowych obrzeżach tzw. krajów czeskich, czyli Czech, Moraw i Śląska austriackiego, to w rzeczywistości byli oni wewnątrznie zróżnicowani. Historycznie, narodowo i politycznie zorientowana na Austrię ludność nie wytworzyła w okresie monarchii wewnętrznych więzi, nie mówiąc już o wewnętrznej świadomości². Dopiero gdy późną jesienią 1918 r. znalazła się ona, wbrew swoim oczekiwaniom, w granicach nowego państwa i to w dodatku w roli mniejszości narodowej, sytuacja ta zaczęła się stopniowo zmieniać. Mimo że termin „Niemcy

¹ Patrz wykaz skrótów nazw niemieckich partii politycznych zamieszczony na końcu tekstu.

² Patrz szerzej J. Kren, *Konfliktní společenství. Česi a Němci 1780-1918*. Praha 1990.

sudeccy” na określenie wszystkich Niemców mieszkających na terytorium całych Sudetów zastosował po raz pierwszy już w 1902 r. pisarz Franz Jesser, tak naprawdę Niemcy sudeccy zaczęli być postrzegani przez opinię publiczną jako skonsolidowana grupa narodowa dopiero na fali propagandy podczas kryzysu sudeckiego w 1938 r. W decydującym stopniu na ugruntowanie się ich wewnętrznej świadomości wpłynął też wielki kryzys gospodarczy. Obie te zależności przełożyły się bardzo wyraźnie na zmiany postaw politycznych i przynależność partyjną tej grupy. W 1918 r. wraz z rozpadem Austro-Węgier zaistniała konieczność oddzielenia się od partii ogólnoaustriackich, co dało początek tak różnicowanym pod względem politycznym partiom Niemców w ČSR. W przeciwieństwie do tego w latach trzydziestych silnie uwidoczniły się tendencje narodowe i nacjonalistyczne, które położyły fundament pod społeczną, polityczną i partyjną konsolidację Niemców sudeckich.

Marginalną rolę w życiu politycznym i działalności partyjnej Niemców w ČSR odgrywało natomiast około 120 tys. Niemców karpaccich, mieszkających na Słowacji, gdzie stanowili zaledwie 5% mniejszość. Żyli oni od średniowiecza w rozproszonych enklawach na terenach górskich Spiszu i na terenach rolniczych w środkowej Słowacji, a także w Bratysławie (Preßburgu). W porównaniu z Niemcami sudeckimi społeczność ta była mało aktywna politycznie. Zdołała utworzyć jednak partie o charakterze lokalnym, jak choćby powstała w 1920 r. Niemiecką Partię Spiszu (*Zipser Deutsche Partei*), w 1930 r. Niemiecką Partię Ludową Słowacji i Rusi Zakarpackiej (*Deutsche Volkspartei für Slowakei und Karpathorußland*), czy Partię Niemców Karpaccich (*Karpathendeutsche Partei*), które jednak nigdy nie odegrały większej roli w skali ogólnopaństwowej³. Poza przynależnością narodową oraz przynależnością do tego samego państwa niewiele łączyło zatem Niemców sudeckich z Niemcami karpaccimi. Ze względu na marginalną rolę w życiu politycznym i ograniczony charakter sceny partyjnej tej grupy, zostanie ona wyłączona z dalszej części rozważań.

Jedną z podstawowych przyczyn tworzenia partii politycznych w krajach czeskich, poczynając od drugiej połowy XIX w. był antagonizm narodowościowy pomiędzy Niemcami a Czechami. Uwidaczniał się on między innymi poprzez tworzenie partii nacjonalistycznych. Korzenie skrajnie prawicowych *DNSAP* oraz *DNP*, działających w międzywojennej Republice Czechosłowackiej, sięgają przełomu XIX i XX w., kiedy to w odpowiedzi na powołanie do życia w 1897 r. nacjonalistycznej czeskiej Partii Narodowosocjalistycznej (*Narodni socialiste*), w 1904 r. powstała Niemiecka Partia Robotników (*Deutsche Arbeiterpartei*). Stała się ona protoplastką utworzonej w 1918 r. *DNSAP*. Poza podobieństwem nazwy i akcentowaniem pierwiastków narodowych w swoim programie nie miała ona początkowo wiele wspólnego z założoną w Bawarii w 1919 r. hitlerowską *NSDAP*, choć od 1921 r. wytworzyła się sieć osobistych kontaktów z członkami partii nazistowskiej w Republice Weimarskiej. Z czasem przy *DNSAP* powstała też paramilitarna przybudówka pod niegroźnie brzmiącą nazwą *Volkssport*. Struktura ta wskazywała już wyraźnie na chęć upodobnienia się w metodach działania do tych, prezentowanych przez nazistów w Niemczech. Istnienie *DNSAP* było jednak przede wszystkim wyrazem politycznej rywalizacji narodowej pomiędzy Czechami i Niemcami na

³ M. Jahn, *Die Sudetendeutschen*. W: *Sachsen, Böhmen, Bayern. Gemeinsame Geschichte und wandelnde Perspektiven*. Dresden 1996, s. 69.

gruncie wielonarodowej monarchii austro-węgierskiej wraz ze specyfiką problemów z tego wynikających⁴. Dopiero po objęciu władzy w Niemczech przez Hitlera wyraźnie zbliżyła się ona w swoim programie, a przede wszystkim w działaniach do faszystowskiej NSDAP⁵.

Głównym punktem odniesienia, a zarazem istotę założeń programowych tak dla DNSAP, jak i mniej prawicowo-radykalnej DNP natychmiast po ich utworzeniu, stał się stosunek do nowego państwa. Obie partie stały na stanowisku nieakceptowania postanowień traktatu pokojowego w Saint-Germain z 10 IX 1919 r., w wyniku których niemiecka ludność Sudetów znalazła się w granicach Czechosłowacji. Działacze partii, z jej sztandarową postacią Rudolfem Lodgmanem z DNP, chcieli widzieć rozwiązanie tego problemu w jego umiędzynarodowieniu, czego wynikiem miało się stać przyłączenie Sudetów do Austrii. Obie partie pozostawały zatem w ostrej opozycji do wszystkich rządów praskich oraz ograniczały swoje współdziałanie z pozostałymi partiami niemieckimi skłonnymi współpracować z Pragą. Poza schyłkową fazą swojego istnienia w 1933 r. tak DNSAP, jak i DNP nie schodziły jednak w swym działaniu z drogi legalizmu. W wyborach do parlamentu czechosłowackiego mogły one liczyć przede wszystkim na poparcie tych Niemców, których pogorszenie własnego losu wynikało z funkcjonowania w nowym państwie. Do takiej grupy należały niewątpliwie rzesze niemieckich urzędników administracji cywilnej, nauczycieli, wojskowych, byłych policjantów oraz część drobnomieszczanstwa, dla których fakt znalezienia się w Czechosłowacji oznaczał degradację zawodową, środowiskową, a często też finansową. Oprócz tego zapleczem dla obu partii byli „nacjonałści z przekonania”, którzy wyrosli na gruncie niemiecko-czeskiej rywalizacji narodowej i w każdych okolicznościach nie wyobrażali sobie równoprawnej koegzystencji Niemców i Czechów. W obu partiach pewien posłuch znajdowały także elementy szowinistyczne i antysemickie. Taki elektorat wyborczy nigdy jednak nie zdołał zapewnić DNSAP i DNP poparcia wyborczego przekraczającego łącznie 25% w skali całej społeczności niemieckiej. Z drugiej jednak strony zauważyć należy, iż poziom tego poparcia był do 1929 r. stały z lekką tendencją malejącą, warunkowaną stabilizowaniem się stosunków wewnątrz państwa czechosłowackiego. Najwięcej mandatów w parlamencie uzyskały obie partie w wyborach 1920 i 1925 r. – za każdym razem łącznie 17, przy czym partią silniejszą była zawsze mniej radykalna DNP. Stagnacja wyników wyborczych w 1925 r. odczytana została przez obie partie jako porażka. Wyraźnym potwierdzeniem tego stały się dla nich wyniki wyborów w 1929 r. Dla DNP oznaczały one wręcz klęskę, bo partia ta utraciła aż 3 z 10 wcześniej posiadanych miejsc. Choć DNSAP uzyskała jednomandatowy przyrost, to jednak także w jej łonie ogólny wynik odebrany został jako pogłębienie stagnacji na skrajnej prawicy.

⁴ H. Lemberg, *Tschechen, Slowaken und Deutsche in der Tschechoslowakischen Republik 1918-1938*. W: *Tschechen, Slowaken und Deutsche. Nachbarn in Europa*. Bonn 1995, s. 40.

⁵ R. Jaworski, *Die Sudetendeutschen als Minderheit in der Tschechoslowakei 1918-1938*. W: *Die Vertreibung der Deutschen aus dem Osten. Ursachen, Ergebnisse, Folgen*, pod red. W. Benza, Frankfurt n.M. 1995, s. 36, określa obie partie jako „starsze warianty reichsniemieckiej NSDAP”, co wydaje się być niesłuszne zwłaszcza, jeśli idzie o początkowe lata funkcjonowania obu partii.

Wyrazem wewnętrznych tarć i przewartościowań, wyrosłych na gruncie niepowodzeń wyborczych lat 1925-1929, stały się też tendencje odśrodkowe w łonie niemieckich partii skrajnie prawicowych. Grupa działaczy, która w 1929 r. odłączyła się od *DNP* utworzyła efemeryczną Sudeckoniemiecką Partię Ludową (*Sudetendeutsche Volkspartei*). Podobne zjawisko stało się udziałem *DNSAP*, od której w tym samym roku oddzieliła się równie marginalna Niemiecka Partia Robotników (*Deutsche Arbeiterpartei*)⁶. Odwrócenie tej tendencji nastąpiło w okresie kryzysu gospodarczego lat 1930-1937, kiedy to w atmosferze wzrostu nacjonalizmu zaznaczyło się wyraźne przesunięcie niemieckiego elektoratu na prawo w kierunku nowo powstałej Partii Sudeckoniemieckiej. W warunkach szczytu kryzysu, który przyspiał w ČSR na 1933 r., oraz rosnącego niebezpieczeństwa ze strony faszystowskich Niemiec, skrajnie prawicowy radykalizm *DNSAP* i *DNP* odczytywany był coraz wyraźniej przez władze czechosłowackie jako zagrożenie dla państwa. Rząd w Pradze nosił się z zamiarem zdelegalizowania obu partii. Niektórym działaczom *DNSAP* podejrzanym o współpracę z nazistowską *NSDAP* już w lutym 1933 r. cofnięty został immunitet poselski. W tych okolicznościach, uprzedzając zbliżającą się delegalizację, obie partie podjęły jesienią 1933 r. decyzję o samorozwiązaniu. Te żywioły w nich skupione, które nie uczyniły tego już wcześniej, przeszły wraz z elektoratem wyborczym w szeregi *SdP*. Tendencje te, oraz wyniki uzyskane w wyborach do parlamentu czechosłowackiego przez partie niemieckie w całym okresie międzywojennym obrazuje tabela 1.

TABELA 1

Liczba mandatów i odsetek głosów uzyskanych przez niemieckie partie polityczne w wyborach do parlamentu Czechosłowacji w latach 1920-1935

Rok	DSAP		DCSVP		BdL		DNP		DNSAP		SdP	
	mandaty	%*	mandaty	%*	mandaty	%*	mandaty	%*	mandaty	%*	mandaty	%*
1920	31	11,1	9	2,5	13	3,9	12	—	5	—	—	—
1925	17	5,8	13	4,4	24	8,0	10	3,4	7	2,4	—	—
1929	21	6,9	14	4,7	16	5,4	7	2,6	8	2,8	—	—
1935	11	3,6	6	2,0	5	1,7	—	—	—	—	44	15,2

* Odsetek głosów uzyskanych w stosunku do wszystkich obywateli Czechosłowacji uczestniczących w wyborach.

Źródło: „Československé dějiny v datech”, Praha 1986.

Konserwatywne centrum sudeckoniemieckiej mapy partyjnej reprezentowały chadecka *DCSVP* oraz partia agrarna *BdL*. Partia chadecka wywodziła się z tradycji niemieckich związków założonych przez Hirscha i Dunckera, przeniesionych na grunt austriacki przez barona Vogelsanga oraz wiedeńskiego adwokata dra Karla Luegera. Z tego właśnie pnia wyodrębniła się sudeckoniemiecka *DCSVP*, odwołująca się w swoim programie do społecznej

⁶ M. Jahn, *op. cit.*, s. 69.

nauki Kościoła i szukająca zwolenników w środowiskach robotniczych, liberalnych i drobnomieszczańskich. Ponieważ tereny sudeckie należały do rejonów wysoko uprzemysłowionych, ruch ten, dzięki skutecznej walce o wprowadzenie na początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia wielu ustaw socjalnych, mocno zapuścił wśród tamtejszej społeczności swoje korzenie. Stąd też nie może być zaskoczeniem stałe, oscylujące w granicach 15%, poparcie niemieckiego elektoratu wyborczego w latach 1920-29 dla *DCSVP*. Do najbardziej znanych działaczy tej partii zaliczyć należy Roberta Meyera-Hartinga, profesora prawa najpierw na Uniwersytecie w Czerniowcach, a od 1909 na Niemieckim Uniwersytecie w Pradze, pełniącego kilkakrotnie funkcje ministerialne w rządach praskich, posła w latach 1925-1938, oraz Erwina Zajicka, nauczyciela z zawodu, od 1925 r. posła z ramienia tej partii, także ministra bez teki w rządzie czechosłowackim w latach 1936-1938⁷. Choć zagadnienie aktywizmu i negatywizmu politycznego partii niemieckich omówione zostanie szczegółowo poniżej, w tym miejscu zaznaczyć należy, że *DCSVP*, podobnie jak *BdL*, były w istocie głównymi orędowniczkami tzw. niemieckiego aktywizmu. Opowiedziały się one bowiem stosunkowo szybko za aktywnym współdziałaniem z władzami w Pradze, choć do połowy 1920 r. pozostawały, podobnie jak inne partie niemieckie, w opozycji do państwa czechosłowackiego.

BdL był typową partią agrarną, mającą swoje zaplecze wśród ludności wiejskiej terenów sudeckich, cechujących się intensywną produkcją rolną opartą na rozwiniętej infrastrukturze. Również agraryści zdecydowanie negatywnie odnosili się początkowo do państwa czechosłowackiego. Najwymowniej wyraził to w 1918 r. członek władz *BdL*, burmistrz Litomierzyc (Leitmeritz) Franz Krepek, który mówił:

„Obecnie stworzyli oni [Czesi i Słowacy – przyp. T. L.], własne państwo i przy pomocy zwycięskich mocarstw zachodnich zatrzymali nas w nim. Dzisiaj znajdujemy się w naszym narodowym położeniu dokładnie tam, gdzie oni wcześniej. Czy oni nie widzą, że dali nam przykład, który należy tylko skopiować? Przecież pokazali oni narodowi niemieckiemu jak należy się wobec takiego państwa zachowywać”⁸.

Krepek oddawał tymi słowami dość powszechne nie tylko wśród elektoratu *BdL*, ale wśród całej społeczności Niemców sudeckich przekonanie o radykalnym zwrocie w sytuacji narodowej tej grupy w porównaniu z dominującą pozycją, jaką zajmowali Niemcy w monarchii austro-węgierskiej.

BdL była liczącą się siłą polityczną wśród społeczności niemieckiej w ČSR. Odzwierciedlają to najlepiej jej wyniki wyborcze. Największy sukces partii przypadł na 1925 r., kiedy to zdobyła ona aż 24 miejsca w parlamencie. Rezultat ten był niewątpliwie wynikiem sojuszu wyborczego zawartego z Niemiecką Partią Rzemieślników, Chrześcijańską Partią Ludową i Węgierską Partią Narodową⁹. Kolejne wybory nie przyniosły jednak ugruntowania tej pozycji, a sojusz wyborczy rozpadł się. Oprócz tego w 1927 r. grupa byłych parlamentarzystów *BdL* utworzyła niezależny Sudeckoniemiecki Związek Ziemski (*Sudetendeutscher Landbund*) wpływając istotnie na wewnętrzne osłabienie *BdL*. Najbardziej znanym przedstawicielem *BdL* był Franz Spina, od 1919 r. profesor slawistyki na Niemieckim Uniwersytecie w Pradze, a od 1920 r. poseł

⁷ *Ibidem*, s. 70.

⁸ F. P. Habel, H. Kistler, *Das sudetendeutsche Problem von 1919/20 bis 1933*. W: *Deutsche und Tschechen*. „Informationen zur politischen Bildung” nr 132/1993, s. 6.

⁹ M. Jahn, *op. cit.*, s. 50.

do parlamentu. Aż do marca 1938 r. piastował on różne stanowiska ministerialne w kolejnych rządach czechosłowackich¹⁰. Zmierzch obu partii był wprost proporcjonalny do rozrastania się *SdP*. Ich żywot zakończył się ostatecznie w marcu 1938 r., gdy przyłączenie Austrii do Rzeszy zdawało się potwierdzać nieodwracalność procesów, które przybrały oblicze jednoczenia się Niemców wokół haseł i programu płynącego z szeregów Partii Sudeckoniemieckiej.

Rozległość terytorium, na którym mieszkali Niemcy sudeccy, przemysłowo-rolniczy charakter tych ziem z dużą liczbą tzw. wsi przemysłowych lub małych i średnich miast, nowoczesny przemysł lekki nastawiony głównie na produkcję towarów luksusowych i drogich przeznaczonych na eksport, rozwinięte na Śląsku austriackim górnictwo, wszystkie te czynniki tworzyły dogodne podłoże dla działalności socjaldemokracji, a także wpływów ruchu komunistycznego. Lewicę niemieckiego elektoratu wyborczego w ČSR reprezentowała przede wszystkim socjaldemokratyczna *DSAP*. Również dla niej powstanie niepodległej Czechosłowacji oznaczało konieczność oderwania się od ogólnoaustriackiej socjaldemokratycznej partii-matki utworzonej jeszcze przez Victora Adlera w końcu lat osiemdziesiątych XIX w. Przed postanowieniami traktatu pokojowego w Saint-Germain austriacy socjaldemokraci, powołując się na prawo do samostanowienia narodów, opowiadali się jednoznacznie za pozostaniem terenów sudeckich przy Austrii. Gdy stało się jasne, że dążenia te będą niemożliwe do zrealizowania, musieli oni zrewidować swoją postawę. Na zebraniu założycielskim w 1919 r. *DSAP* przejęła w istocie program starej austriackiej partii socjaldemokratycznej, w którym na czoło wysuwały się postulaty natury socjalnej. Partia nie mogła jednak w nowej sytuacji pominąć kwestii narodowych. Nie był to zresztą dla austriackich socjaldemokratów problem nowy. Choć w monarchii austro-węgierskiej chcieli oni być partią ponadnarodową, to już wówczas gros ich uwagi skupiały spory czesko-niemieckie. Balast ten dał o sobie znać ze zdwojoną siłą także w *DSAP*. Pierwszym, zewnętrznym tego przejawem stało się funkcjonowanie odrębnej i obcej organizacyjnie Czechosłowackiej Socjaldemokratycznej Partii Robotników. W tych okolicznościach w nowym państwie *DSAP* w kwestii narodowej żądała przede wszystkim autonomii dla wszystkich mieszkających w ČSR narodowości, w tym oczywiście także dla Niemców. Na pierwszym posiedzeniu parlamentu czechosłowackiego przewodniczący *DSAP* tak określał cele swojej partii:

„Będziemy domagać się prawa do samostanowienia naszego narodu (chodzi o cały naród niemiecki, nie wyłącznie o Niemców sudeckich – przyp. T. L.) oraz jesteśmy zdecydowani podjąć naszą historyczną walkę na gruncie nowego państwa wielonarodowego. Jesteśmy za ukonstytuowaniem się wszystkich narodów (wchodzących w skład ČSR – przyp. T. L.) w ciała samorządowe z prawem do samorządu w ich sprawach narodowych, jesteśmy za narodowo odrębnymi, demokratycznymi organami administracyjnymi dla potrzeb lokalnej administracji, instytucji oświatowych, wychowawczych, kulturalnych jak i charytatywnych dla każdego narodu. To są bezpośrednie cele naszej walki”¹¹.

DSAP była bez wątpienia najsilniejszą, do czasu utworzenia Partii Sudeckoniemieckiej, siłą polityczną wśród społeczności niemieckiej w ČSR. W pierwszych wyborach parlamentarnych w 1920 r. udało jej się zdobyć 31 mandatów

¹⁰ *Ibidem*, s. 70.

¹¹ E. Werner, *Wenzel Jaksch*. Bonn 1991, s. 2.

na łączną liczbę 70 miejsc uzyskanych przez wszystkie partie niemieckie w 300-osobowym parlamencie. Wprawdzie nigdy później nie powtórzyła ona już tego wyniku, to jednak także w kolejnych wyborach aż do 1935 r. była największą siłą polityczną wśród wszystkich partii niemieckich. *DSAP* była też najbardziej aktywna w kampaniach przedwyborczych, opierając się nie tylko na swoim centralnym organie prasowym „Sozialdemokrat”, ale także na szerokiej rzeszy swojego elektoratu i swoich działaczach. Partia ta była bowiem, w przeciwieństwie do pozostałych partii niemieckich do 1933 r., partią masową o największej liczbie członków. Na zmianę tego stanu nie mógł też w sposób zasadniczy wpłynąć fakt, że w 1930 r. w jej szeregach nastąpił rozłam i część działaczy utworzyła niezależną Niemiecką Partię Wolnościowo-Socjalną (*Deutsch-Freisoziale Partei*), która jednak samodzielnie nie zdołała odegrać istotnej roli politycznej. Elektorat sojaldemokratów zlokalizowany był przede wszystkim w rejonach przemysłowych Sudetów, a za „twierdze” sojaldemokratyczne uważane były Liberec (Reichenberg), Jablonec (Gablonz), Uście nad Łabą (Aussig) i Cieplice (Teplitz). Oprócz tego charakterystyczne dla sudeckoniemieckiej socjaldemokracji było też stosunkowo duże poparcie dla niej ze strony drobnomieszczanstwa. Nie tylko wyniki wyborcze *DSAP* oddają jej kluczową pozycję w spektrum niemieckich partii politycznych w Czechosłowacji, ale także mnogość organizacji afiliowanych przy niej, od związków zawodowych poczynając poprzez związki kulturalne i samokształceniowe, na organizacjach charytatywnych kończąc.

Do kluczowych postaci tej partii zaliczyć należy sędziwego już w 1920 r. działacza socjaldemokracji austriackiej Josefa Seligera. Po jego śmierci w tymże roku zasadnicze oblicze nadał *DSAP* urodzony w Brnie adwokat pochodzenia żydowskiego dr Ludwig Czech. W latach 1921-1938 piastował on nieprzerwanie funkcję przewodniczącego partii. Po zajęciu Czechosłowacji przez III Rzeszę został on w marcu 1942 r. deportowany do obozu koncentracyjnego w Terezynie (Theresienstadt), gdzie 20 VIII 1942 r. zmarł. Obok niego główną postacią sudeckoniemieckich sojaldemokratów w ich schyłkowej fazie funkcjonowania był pochodzący z południowych rejonów Lasu Czeskiego dziennikarz Wenzel Jaksch. Urodzony i wychowany w prostej rodzinie związał się on od młodych lat z socjaldemokratami, wspinając się systematycznie w górę w hierarchii partyjnej. Kiedy w marcu 1938 r. został przewodniczącym *DSAP*, partia znalazła się w najtrudniejszym okresie swojego funkcjonowania.

Działalność polityczna niemieckich komunistów różniła się pod względem organizacyjnym od pozostałych partii niemieckich. Należeli oni bowiem do utworzonej wiosną 1921 r. Komunistycznej Partii Czechosłowacji (*KPČS*) i z jej ramienia wybierani byli do parlamentu. Trudno zatem w tym przypadku mówić o partii niemieckiej. Lepiej definiować ją jako partię „internacjonalistyczną”, jedyną zresztą tego typu w ČSR, która aż do 1935 r. nie tylko stała w ostrej opozycji do państwa czechosłowackiego, ale wręcz negowała celowość jego istnienia zgodnie z hasłem „Lenin zamiast Masaryka”. Gorącym zwolennikiem silnych więzów z Moskwą była w jej szeregach główna postać wśród niemieckich komunistów Karel Krebich. Ze względu na swoje założenia ideowe *KPČS* opowiadała się jednoznacznie – choć w ujęciu specyficznym – przeciw podziałom narodowym pomiędzy Niemcami i Czechami, określając je jako wyraz „narodowego imperializmu burżuazji” po obu stronach. W skali całej Czechosłowacji *KPČS* cieszyła się w okresie międzywojennym stosunkowo dużymi wpływami w społeczeństwie, osiągając w wyborach parlamentarnych

średnio około 11% poparcie, co oznaczało zdobycie od 41 w 1925 do 30 mandatów w 1935 r.¹² Największy sukces wyborczy partia odniosła w 1925 r., co uczyniło ją na pewien czas największą partią komunistyczną w Europie, naturalnie nie uwzględniając Związku Radzieckiego. W szczytowym okresie swojego rozwoju w pierwszej połowie lat dwudziestych liczyła ona aż 360 tys. członków¹³. Później komuniści ani nie zdołali powtórzyć sukcesu wyborczego z 1925 r. ani utrzymać swojego potencjału partyjnego, który zmniejszył się o połowę.

Z ramienia KPČS do parlamentu czechosłowackiego wybieranych było od 3 do 5 komunistów niemieckich. Weszli oni w szeregi partii po próbie rozłamu w DSAP podjętej w latach 1920-1921. W okresie tym doszło do zażartych sporów z socjalistami, w których, obok kwestii ideowych, istotną rolę odgrywało także przejście kontroli nad prasą socjaldemokratyczną. Najlepszym przykładem tego był konflikt wokół organu prasowego w Chomutowie (Komotau), który przechodził kilkakrotnie z rąk do rąk¹⁴. Nic dziwnego zatem, że niemieccy socjaldemokraci stali się w całym okresie międzywojennym głównym wrogiem wewnętrznym KPČS. Obrazuje to najlepiej przydomek „socjalfaszystów”, jakim od 1923 r. określali ich komuniści.

2. OD NEGATYWIZMU DO AKTYWIZMU

Jak już podkreślono, kluczowym zagadnieniem dla wszystkich niemieckich partii politycznych w początkowym okresie ich funkcjonowania w Czechosłowacji stała się konieczność określenia swojego stosunku wobec tego państwa. Do połowy 1920 r. wszystkie partie niemieckie znalazły się w fundamentalnej opozycji do państwa czechosłowackiego. Postawa ta określona została mianem negatywizmu, wyrażającego się odrzuceniem przez wszystkie grupy polityczne Niemców sudeckich przynależności do Republiki Czechosłowackiej. Sytuacja ta stanowiła z jednej strony przejaw solidaryzmu przedkładającego interes narodowy ponad podziały partyjne i polityczne, z drugiej była odpowiedzią na okoliczności, w jakich zamieszkałe przez Niemców tereny Sudetów znalazły się w granicach państwa czechosłowackiego oraz odbiciem nieakceptacji dla wielu fundamentalnych dla nowego państwa ustaw, godzących w status mieszkających w nim Niemców. Sposób i okoliczności uchwalenia konstytucji Czechosłowacji, postanowienia ustawy językowej, ustawy o szkolnictwie oraz ustawy o reformie rolnej interpretowane były przez wszystkie partie niemieckie jako instrumenty naruszające niemiecki stan narodowy na tym terenie.

W sytuacji rozpadu Austro-Węgier po I wojnie światowej społeczność niemiecka Sudetów opowiadała się jednoznacznie przeciwko włączeniu jej do powstającego państwa czechosłowackiego. Zdaniem Niemców sudeckich prawo do samostanowienia narodów lub grup etnicznych na podstawie kryterium językowego otwierało możliwość utworzenia własnego państwa przez wszyst-

¹² H. Lemberg, *op. cit.*, s. 37.

¹³ F. Seibt, *Deutschland und die Tschechen. Geschichte einer Nachbarschaft in der Mitte Europas*. München 1995, s. 328.

¹⁴ E. Werner, *op. cit.*, s. 3.

kich Czechów lub Czechosłowaków, zgodnie z preferowaną wówczas przez czeskie i słowackie elity polityczne ideą czechosłowakizmu, ale także jednego wspólnego państwa dla wszystkich Niemców. Stąd zdecydowana większość Niemców sudeckich i wszystkie partie polityczne jako swoją polityczną ojczyznę widzieć chcieli Niemiecką Austrię, która w przyszłości stanowić miała część państwa ogólnoniemieckiego. Argumentacji takiej jednoznacznie przeciwstawiali się twórcy państwa czechosłowackiego. Odwołując się do historycznej jedności Czech i rozumiejąc znaczenie gospodarcze i strategiczne terenów sudeckich odrzucali oni możliwość odłączenia się od Czech obszaru z przewagą etniczną ludności niemieckiej. Tomasz Garrigue Masaryk zdawał sobie sprawę ze szczególnej sytuacji Niemców sudeckich, którzy w nowym państwie zredukowani zostali do roli mniejszości narodowej. Stąd początkowo przewidywał nawet dla nich szczególny status w przyszłej „Szwajcarii Europy Środkowej”, jaką stać się miała – jego zdaniem – Czechosłowacja. Odrzucał jednak dążenia autonomiczne, poza autonomią kulturalną, podobnie jak odrębne prawa grupowe. Skłonny był jednak na pewne kompromisy, przyczyniające się do pozyskania Niemców sudeckich dla nowego państwa. Zamierzał na przykład powołać znanego prawnika Josefa Redlina na stanowisko ministra do spraw niemieckich w pierwszym rządzie czechosłowackim, utrzymywał też dobre kontakty z Franzem Krepkiem z agrarnej *BdL*¹⁵. W swoich zamysłach różnił się jednak dość istotnie od Karela Kramarza, zwolennika twardej linii wyrażającej się w dominującej pozycji Czechów i Słowaków w CSR. Późną jesienią 1918 r. cały obszar Sudetów oraz południowe powiaty Moraw graniczące z Austrią obsadzone zostały przez wojska czechosłowackie¹⁶. W lutym 1919 r. zabroniono ludności niemieckiej udziału w wyborach do parlamentu wiedeńskiego. Inspirowane przez niemieckich socjaldemokratów protesty, jakie wybuchły w dniu zwołania austriackiego Zgromadzenia Narodowego – 4 III 1919 r., zostały zbrojnie stłumione, przynosząc 54 ofiary śmiertelne¹⁷. Dzięki skutecznym zabiegom przedstawicieli młodego państwa czechosłowackiego w czasie konferencji pokojowej w Paryżu oraz poważnym wpływom w USA, postanowienia traktatu wersalskiego oraz traktatu pokojowego w Saint-Germain usankcjonowały zaistniały stan. Niemcy sudeccy stali się zatem obywatelami CSR wbrew swojej woli, nie dysponowali jednak wówczas żadnymi skutecznymi instrumentami, które mogły temu zapobiec. Wyrazem zademonstrowania na arenie politycznej swojego stosunku do tej sytuacji stał się właśnie powszechny negatywizm partyjny w ramach nowego państwa.

Kolejną przyczyną tego zjawiska stała się sprawa uchwalonej w dniu 29 II 1920 r. konstytucji Czechosłowacji. Elity polityczne Niemców sudeckich zgodnie wysuwały zarzut pod adresem władz czechosłowackich o złamaniu postanowień traktatu wersalskiego i traktatu z Saint-Germain. Oparta na zachodnioeuropejskich wzorcach demokracji parlamentarnej konstytucja oraz ustawy jej towarzyszące uchwalone zostały bowiem przez tzw. Rewolucyjne Zgromadzenie Narodowe bez udziału przedstawicieli partii niemieckich. Wprawdzie w konstytucji zapisane zostały postanowienia małego traktatu wersalskiego określające prawa mniejszości narodowych, to jednak nie przewidywała ona utworzenia systemu samorządu kantonálního na wzór szwajcarski. Wręcz

¹⁵ F. Seibt, *op. cit.*, s. 328.

¹⁶ J. Kozeński, *Austria 1918-1968. Dzieje społeczne i polityczne*. Poznań 1970, s. 41.

¹⁷ H. Lemberg, *op. cit.*, s. 33.

przeciwnie, system państwowy nie został oparty na zasadzie autonomii, lecz na zasadzie centralizmu z uprzywilejowaną pozycją Czechów i Słowaków wobec innych narodowości. Zarzuty te stawiane były przez Niemców sudeckich na forum Ligi Narodów i powtarzane z większym lub mniejszym nasileniem na forum wewnętrznym aż do 1926 r., kiedy to – poprzez udział niemieckich ministrów w rządach czechosłowackich – zeszyły one na dalszy plan w programach partii aktywistycznych.

Na początkowy negatywizm niemieckich partii politycznych wyraźnie wpłynęła także ustawa językowa, która weszła w życie wraz z uchwaleniem konstytucji. Zgodnie z nią język „czechosłowacki” stał się oficjalnie językiem państwowym w obu krajach federalnych państwa – odpowiednio czeski w krajach czeskich, słowacki na Słowacji. Na terenach sudeckich ustawa ta nie tylko została źle odebrana, ale miała także wymierne, negatywne znaczenie dla Niemców. W myśl przepisów wykonawczych urzędnicy niemieccy musieli bowiem w stosunkowo krótkim czasie zdać egzamin ze znajomości języka czeskiego, którego zdecydowana większość spośród nich nie znała. Konsekwencją tego stały się zwolnienia około 33 tys. osób, czyli prawie połowy niemieckich urzędników i zastępowanie ich urzędnikami czeskimi¹⁸. Reakcją polityczną na skutki tej ustawy musiało być wzmocnienie postawy negatywistycznej wszystkich partii niemieckich.

Oprócz tego wpływ na taką postawę miała rozpoczęta w 1920 r. reforma rolna, która realizowana była aż do końca istnienia Republiki. Nie naruszyła ona wprawdzie w sposób istotny struktury własności ziemi na terenach zamieszkałych przez Niemców sudeckich, stanowiła jednak kolejny argument potwierdzający słuszność negatywizmu politycznego tak w wymiarze społecznym, jak i partyjnym¹⁹.

Wraz ze stabilizowaniem się systemu politycznego młodego państwa czechosłowackiego i jego uznaniem na arenie międzynarodowej oraz uregulowaniem granic, konieczność pogodzenia się Niemców sudeckich z tymi faktami stawała się coraz bardziej widoczna. W tej sytuacji jednorodna postawa negatywistyczna siłą rzeczy musiała ulec zmianie. Nastąpiło to stosunkowo szybko, bo już od połowy 1920 r. wśród partii niemieckich krystalizować się zaczęły dwie przeciwstawne orientacje. Najpierw partie – agrarna *BdL* i chrześcijańsko-społeczna *DCSVP* – rezygnować zaczęły stopniowo z postawy nieakceptacji państwa, przechodząc na pozycje „politycznego aktywizmu”, czyli współpracy z rządem i władzami praskimi. Wyraźny przełom nastąpił w połowie października 1926 r., kiedy to w trzecim rządzie Antonina Švehli, reprezentującego czechosłowacką partię agrarną, zasiedli po raz pierwszy niemieccy ministrowie. Tekę ministra prac publicznych objął Franz Spina z *BdL*. Na czele ministerstwa sprawiedliwości stanął Robert Meyer-Harting z ramienia *DCSVP*²⁰. Ich wejście do rządu stało się najbardziej spektakularnym wyrazem przejścia ich partii na pozycje aktywistyczne. Od tego momentu aż do 1938 r. politycy aktywistycznych partii niemieckich reprezentowani byli w każdym rządzie czechosłowackim²¹. Objęcie dwóch ministerstw w rządzie Švehli duża

¹⁸ F. Seibt, *op. cit.*, s. 279.

¹⁹ F. P. Habel, H. Kistler, *op. cit.*, s. 6; F. Seibt w *op. cit.* ss. 280-282 twierdzą, że reforma rolna nie przyniosła czeskim nacjonalistom zadowalających rezultatów.

²⁰ M. Jahn, *op. cit.*, s. 51.

²¹ L. Roucek, *Die Tschechoslowakei und die Bundesrepublik Deutschland 1949-1989. Bestimmungsfaktoren, Entwicklungen und Probleme ihrer Beziehungen*. München 1990, s. 4.

część społeczności niemieckiej w Czechosłowacji uznała za sukces polityczny, który wpłynąć miał na poprawę położenia Niemców w ČSR. Nie należy zapominać jednak, że powstanie rządu „Bloku Obywatelskiego” Švehli oznaczało przesunięcie władzy na prawo. Z tego względu objęcie dwóch tek przez ministrów z niemieckich partii konserwatywnych było głównie konsekwencją ideowej bliskości tych partii z partiami czechosłowackimi koalicji rządowej. Dlatego trudno im było działać na forum rządowym wyłącznie z perspektywy narodowych interesów Niemców. Stąd konieczność zgody na wiele kompromisów, które wpływały wręcz niekorzystnie na położenie ludności niemieckiej. Przykład tego stanowi choćby zgoda na reformę autonomii gmin w 1927 r., która ograniczyła w praktyce niezależność wielu samorządów sudeckoniemieckich²². Mimo to przystąpienie obu partii niemieckich do rządu oznaczało przejście konstruktywnej współodpowiedzialności politycznej za losy całego państwa. Poprzez to wzmocnione zostało, przynajmniej wśród zwolenników obu partii, poczucie więzi z państwem i polityką jego władz. Fakt, że obie partie brały aktywny udział także w kolejnych rządach świadczy o trwałości postawy aktywistycznej oraz o niewątpliwym wzroście akceptacji dla niej dużej części społeczności niemieckiej w Czechosłowacji.

Po wyborach w 1925 r. poparcie dla postawy aktywistycznej, a tym samym jej jakościowa i ilościowa platforma, poszerzyły się jeszcze bardziej. Do nurtu tego skłaniać się zaczęli bowiem Niemcy socjaldemokraci. Wyraźny zwrot w kierunku konstruktywnej współpracy z władzami nastąpił na przełomie 1925/1926. Po wyborach w 1929 r., w wyniku których *DSAP* umocniła swoją pozycję w parlamencie o dalsze 4 mandaty, partia ta ostatecznie przystąpiła do rządu. Z jej ramienia w grudniu 1929 r. na czele Ministerstwa Opieki Społecznej stanął jej przywódca Ludwig Czech. W następnych rządach, aż do 1938 r., był on kolejno ministrem pracy i ministrem zdrowia²³. W ten sposób uformował się ostatecznie obóz niemieckich sił aktywistycznych. Udział najpierw dwóch, a od 1929 r. trzech ministrów niemieckich z *BdL*, *DCSVP* i *DSAP* w kolejnych rządach czechosłowackich był potwierdzeniem opowiedzenia się zdecydowanej większości elektoratu niemieckiego za postawą aktywistyczną. W wyborach parlamentarnych w 1925 r. i 1929 r. ponad 2/3 Niemców w Czechosłowacji głosowało właśnie na te partie niemieckie, które aktywnie opowiadały się za współdziałaniem z nowym państwem, akceptując w ten sposób *de facto* przynależność Niemców sudeckich do ČSR. Od 78 do 80% wyborców niemieckich wyrażało tym samym polityczną wolę zaniechania konfrontacyjnego kursu pomiędzy Niemcami a Czechami. Tendencja ta pozostała w zasadzie niezachwiana aż do kryzysu gospodarczego, który w latach 1930-1937 ze wzmoczoną siłą dotknął tereny sudeckie i całą Czechosłowację.

Drugi obóz – „negatywistów”, czyli tych, którzy odrzucali pozostanie Niemców w państwie czechosłowackim i ich współpracę z nim, tworzyły od 1919 r. przede wszystkim partie skrajnej prawicy – *DNP* i *DNSAP*. Zwolennicy tej postawy w swoim podważaniu narodowej i państwowej konstrukcji Republiki Czechosłowackiej pozostali nieugięci aż do rozwiązania się obu partii w 1933 r. Dla celów wspólnego działania środowiska w nich skupione utworzyły nawet Wspólnotę Pracy (*Arbeitsgemeinschaft*), która pierwotnie nosiła nazwę Wspólnoty Walki (*Kampfgemeinschaft*). Jej zadaniem miało być

²² M. Jahn, *op. cit.*, s. 52.

²³ *Ibidem*, s. 70.

kwestionowanie na gruncie legalizmu przynależności Sudetów do Czechosłowacji. Zawiązanie wspólnoty i jej nazwa oddają najdobitniej stosunek obu partii do nowego państwa. Negatywiści wychodzili z założenia, że zmiany konstytucyjne na korzyść społeczności niemieckiej, ze względu na czechosłowacką większość w praskim parlamencie są niemożliwe. W związku z tym zmiana tej sytuacji nie była dla nich sprawą wewnątrzpolityczną, ale międzynarodową, której rozwiązanie mogło nastąpić tylko w wyniku rewizji traktatów pokojowych. Jednym z głównych propagatorów takiej postawy był Rudolf Lodgman z *DNP*. Podobnie jak dla *DNSAP* również dla niego wyniki wyborów z 1925 r. oznaczały jednak klęskę poparcia Niemców sudeckich dla takiej polityki²⁴. W 1929 r. poparcie dla tej opcji nie przekraczało poziomu 20-22% elektoratu.

3. PARTIA SUDECKO-NIEMIECKA I ZMIANA SCENY POLITYCZNEJ

Zróznicowanie środowiskowe, społeczne i polityczne Niemców w Czechosłowacji, o którym mowa była na wstępie, nie pozwoliło w latach dwudziestych na stworzenie wspólnej sudeckoniemieckiej reprezentacji interesów politycznych. Jedynym przejawem solidaryzmu narodowego stał się zgodny, ale krótkotrwały negatywizm wszystkich partii politycznych. Nieliczne później podejmowane próby zawiązania frontu ludowego (*Volksfront*), czy też zbudowania wspólnej narodowej platformy na bazie ruchu młodzieżowego Niemców sudeckich (*Böhmerwaldbewegung*) ograniczyły się w latach dwudziestych do wąskich kręgów, co stanowiło jeszcze jedno potwierdzenie naturalnego pluralizmu politycznego wśród Niemców sudeckich. Przełom w tym względzie przyniósł dopiero światowy kryzys gospodarczy, który trwał w Czechosłowacji stosunkowo długo, bo w okresie 1930-1937. To właśnie on stał się fundamentalną przyczyną przewartościowań postaw politycznych społeczeństwa niemieckiego, radykalnego odrotu od aktywizmu oraz wpłynął na kumulowanie się sympatii politycznych Niemców wokół siły wyraźnie kontestacyjnie nastawionej do państwa czechosłowackiego – Partii Sudeckoniemieckiej²⁵.

Kryzys szczególnie ostro dał się odczuć na terenie uprzemysłowionych Sudetów, gdzie najostrzej wystąpiło już na przełomie lat 1930/1931 ponadproporcjonalne bezrobocie w stosunku do reszty państwa²⁶. Już w pierwszych latach kryzysu spośród 500 tys. bezrobotnych w *ČSR*, aż 400 tys. przypadło na tereny sudeckie²⁷. W 1933 r. było jeszcze gorzej. Na ponad milion bezrobotnych w Czechosłowacji około 2/3 stanowili Niemcy sudeccy²⁸. Całe gminy i regiony zostały sparaliżowane. Jeszcze w 1936 r. odnotowano ponad 500 tys.

²⁴ *Ibidem*, s. 69.

²⁵ Patrz też szerzej R. Jaworski, *op. cit.*, ss. 40-41.

²⁶ F.-L. Altmann, *Traditionen und Perspektiven der wirtschaftlichen Zusammenarbeit. W: Sachsen, Böhmen, Bayern. Gemeinsame Geschichte und wandelnde Perspektiven*. Dresden 1996, s. 108.

²⁷ M. Jahn, *op. cit.*, s. 55.

²⁸ K.-P. Schwarz, *Tschechen und Slowaken. Der lange Weg zur friedlichen Trennung*. Wien 1993, s. 123.

bezrobotnych wśród czeskich Niemców, czyli więcej niż liczba osób bez pracy w ówczesnej Francji. Drugą uciążliwością, obok rozmiarów bezrobocia i idącą z nim w parze pauperyzacją społeczeństwa, był przewlekły charakter kryzysu, co jeszcze bardziej potęgowało jego uciążliwość.

Przeciągająca się trudna sytuacja gospodarcza i jej społeczne skutki jednoznacznie interpretowane były przez większość Niemców jako wynik świadomej, antyniemieckiej polityki rządu. Przekonanie to pogłębiało się wraz z ograniczaniem przez Pragę inwestycji publicznych w Sudetach, zmniejszaniem zamówień państwowych i prac interwencyjnych na tym terenie przy jednoczesnym preferowaniu czeskich przedsiębiorców i firm. Przykłady takiej polityki szczególnie widoczne były w sektorze zbrojeniowym, inwestycjach na kolei i wstrzymaniu doinwestowywania lepiej niż w innych rejonach Czech rozwiniętej infrastruktury rolniczej²⁹. Oprócz tego w pozostałej części Czechosłowacji bezrobocie osiągnęło poziom zaledwie 5%, co stało w rażącym kontraście do sytuacji w Sudetach – 20%. W ten sposób przewlekły kryzys oraz błędna polityka rządu praskiego istotnie wpłynęły na zaostrzenie się podziałów narodowościowych, zatruwając dobre, a w najgorszym razie poprawne stosunki pomiędzy Niemcami i Czechami z lat dwudziestych. Początek lat trzydziestych położył zatem podwaliny pod rozkwit nacjonalizmu sudeckoniemieckiego.

Niezadowolone ludności niemieckiej kierowało się też przeciwko bezradności niemieckich partii aktywistycznych, reprezentowanych w rządzie praskim. Efektem tego stało się najpierw wyraźne przesunięcie sympatii politycznych Niemców w kierunku partii od początku zajmujących stanowisko negatywistyczne, przede wszystkim *DNSAP*, a następnie *DNP*. W tych okolicznościach kierownictwo *DNSAP* coraz bardziej otwarcie zaczęło się opowiadać za narodowym socjalizmem, promieniującym od 1933 r. na sytuację w Czechosłowacji. Wezwania do narodowego (*völkisch*) zjednoczenia wszystkich Niemców i do tworzenia wielkoniemieckiej Rzeszy zapewniającej im przestrzeń życiową musiały budzić obawy w Czechosłowacji i wywoływać reakcje obronne wobec zwolenników takich idei we własnym kraju. Jedną z takich reakcji był wydany przez Czechosłowacki Sąd Najwyższy zakaz legalnego działania *DNSAP* i *DNP*³⁰. Chcąc uniknąć rozwiązania przez władze państwowe po rozbiciu w 1932 r. jej organizacji paramilitarnej *Volksport*, *DNSAP* rozwiązała się. Część jej członków uciekła do Rzeszy w obawie przed represjami władz czechosłowackich. Po kilku tygodniach to samo uczyniła też *DNP*.

W tych okolicznościach w październiku 1933 r. Konrad Henlein, działacz niemieckiego towarzystwa gimnastycznego (*Deutscher Turnverband*), z zawodu urzędnik bankowy, zdecydował się na założenie w dniu 1 X 1933 r. Sudeckoniemieckiego Frontu Ojczyźnianego (*Sudetendeutsche Heimatfront – SHF*)³¹. Na krótko przed majowymi wyborami w 1935 r. ruch przemianowany został ze względów taktycznych w Partię Sudeckoniemiecką. Front stał się od razu nie

²⁹ F.-L. Altmann, *op. cit.*, s. 108.

³⁰ E. Glauber, *Tschechen und Deutsche. Der schwierige Weg zu guten Nachbarschaft. W: Deutsche und Tschechen. Nachbarn im Herzen Europas*. Köln 1995, s. 17.

³¹ F. P. Habel, H. Kistler, *op. cit.*, s. 8.

tylko miejscem ujęcia dla sił prawicowych, skupionych wcześniej w rozwiązanych partiach, ale definiował się jako ponadpartyjne zrzeszenie wszystkich Niemców w Czechosłowacji. Henlein wzywał Niemców sudeckich do jednoczenia się w celu walki ze społecznymi skutkami kryzysu gospodarczego. Na czoło wysuwał też wówczas hasła „niemieckiej wspólnoty narodowej” (*deutsche Volksgemeinschaft*) oraz światopoglądu chrześcijańskiego. Opowiedział się również za przywiązaniem do niemieckiej kultury i wspólnoty losu (*Schicksalgemeinschaft*). Z drugiej strony, chcąc pozostać na drodze legalizmu wobec państwa czechosłowackiego, nawoływał do zaniechania sporów narodowych w CSR poprzez przekształcenie państwa w federację wszystkich narodowości. Henlein dystansował się jeszcze wówczas od narodowego socjalizmu. W warunkach ostrego kryzysu gospodarczego odwoływał się raczej do zrealizowania niespełnionych w 1919 r. postulatów narodowych, tkwiących mocniej lub słabiej w podświadomości wszystkich Niemców sudeckich. Skutecznie wygrywał dla siebie wartości programowe, głoszone wcześniej przez tradycyjne niemieckie nurty polityczne. Milczeniem lub krytyką kwitowane były natomiast przez niego sukcesy osiągnięte przez te partie w okresie ich współdziałania z rządem czechosłowackim w latach dwudziestych.

Coraz większego znaczenia w tym kontekście nabierały również wzorce płynące z Niemiec, gdzie nie tylko pojęcie „wspólnoty narodowej” zaczęło odgrywać coraz większą rolę, ale przede wszystkim sukcesy w pokonywaniu kryzysu stały w coraz ostrzejszym kontraście do sytuacji Niemców w Czechosłowacji. W szczytowej fazie bezrobocia w Rzeszy nie objęło swym zasięgiem więcej niż 20% ludności zawodowo czynnej³². Później było już tylko lepiej. Wobec zubożenia ludności niemieckiej Sudetów coraz powszechniejszy stawał się stereotyp postrzegania Niemiec, wyrażający się w sloganie – „W Rzeszy wszystko jest lepsze” (*Im Reich ist alles besser*)³³. Nic dziwnego zatem, że w określonej sytuacji gospodarczej i międzynarodowej oraz szerokich ramach programowych zakreślonych przez henleinowców napływ członków do ruchu był ogromny, a jego znaczenie polityczne gwałtownie rosło. Wyraznym przejawem orientowania się henleinowców na faszystowskie Niemcy stała się też zmiana symboliki partii. W 1935 r. tradycyjny dla Niemców w Czechach niebieski kolor sztandarów partyjnych zastąpiony został kolorem czerwonym z centralnie umieszczonym na nim emblematem w kształcie stylizowanych liter *SdP*. Zbieżność koloru i formy z dobrze już wówczas znaną nazistowską czerwoną flagą ze swastyką w środku były oczywiste.

Pierwszym wymiernym potwierdzeniem wpływów *SdP* wśród Niemców sudeckich stały się wyniki wyborów parlamentarnych z 1935 r. Uzyskując prawie 1250 tys. głosów i 44 mandaty w parlamencie, *SdP* zanotowała ogromny sukces i stała się zdecydowanie dominującą siłą polityczną wśród tej społeczności. Nigdy jakkolwiek inna partia niemiecka w żadnych wcześniejszych wyborach w Czechosłowacji nie zbliżyła się nawet do takiego wyniku. Jak duży był to sukces świadczy fakt, że *SdP* stała się drugą, po czeskich agrariuszach, siłą w parlamencie czechosłowackim, ulegając im zaledwie 1 mandatem, a pozostałe niemieckie partie aktywistyczne uzyskały łącznie zaledwie 22 miejsca. Mimo tego sukcesu *SdP* nie zaproponowano udziału w koalicji rządowej. W dalszym ciągu w rządzie praskim zasiadali natomiast przedstawiciele niemieckich partii aktywistycznych. Wybory przyniosły zatem

³² C. Łuczak, *Dzieje gospodarcze Niemiec 1871-1945*. Poznań 1984, s. 113.

³³ F. Seibt, *op. cit.*, ss. 326-327.

jednoznaczne potwierdzenie zdecydowanego odwrócenia nastrojów politycznych wśród elektoratu niemieckiego. Aż 2/3 Niemców sudeckich głosowało bowiem w 1935 r. na *SdP*, a tylko 1/3 na pozostałe partie. Masowe poparcie dla *SdP* nie zmniejszyło się też wraz z zanikaniem kryzysu gospodarczego i bezrobocia w latach następnych. Wyrazem tego stała się liczebność partii. W 1938 r. *SdP* liczyła aż 1,3 mln członków³⁴. Zjawisko to tłumaczyć należy przede wszystkim wzrastającą atrakcyjnością nazizmu dla Niemców sudeckich oraz umiędzynarodowieniem kwestii sudeckiej.

Moment od kiedy zwolennicy Henleina i on sam stali się posłusznymi wykonawcami polityki Hitlera jest dyskusyjny. Henlein już w 1934 r. nawiązał kontakty z Berlinem, ale także z Londynem. Berlin i *NSDAP* udzielały mu finansowej pomocy i rad politycznych, sam Hitler nie chciał się jednak angażować wówczas bezpośrednio w sprawy sudeckie. Jeszcze podczas pobytu Henleina w Berlinie przy okazji igrzysk olimpijskich w 1936 r. usłyszał on jasne stanowisko Hitlera w tej sprawie – „Niemcy sudeccy muszą sobie na razie pomagać sami”. Również w Londynie nie udało się Henleinowi uzyskać zbyt wiele w kwestii „sprawiedliwego rozwiązania” problemu sudeckiego, pod czym ciągle jeszcze rozumiał przede wszystkim wewnętrzną przebudowę systemu państwowego w kierunku państwa wielonarodowego z szeroką autonomią. Tymczasem od 1937 r. coraz większe wpływy wewnątrz partii rozbudowywał zdecydowany zwolennik nurtu faszystowskiego, przywódca frakcji *SdP* w praskim parlamencie, od 1936 r. zastępca Henleina – Karl Hermann Frank. Po wewnętrznych tarciach w łonie *SdP* z czasem również Henlein przechodzić zaczął jednoznacznie na pozycje wasala Hitlera. W skierowanym do niego w listopadzie 1937 r. liście Henlein prosił już otwarcie Rzeszę o pomoc³⁵. Twierdził w nim, że „porozumienie między Niemcami i Czechami w Czechosłowacji stało się niemożliwe i że rozwiązanie problemu sudeckiego nastąpić może tylko przy udziale Rzeszy”³⁶. Zwolennikami jak najbliższych więzów z Rzeszą aż do przyłączenia włącznie była już wówczas większość członków i zwolenników *SdP*. Opowiadający się wewnątrz partii za rozwiązaniem w postaci autonomii terenów sudeckich tracili z dnia na dzień grunt. Najpóźniej w 1937 r. również w zamierzeniach kierownictwa narodowosocjalistycznego w Rzeszy i samego Hitlera henleinowcy spełniać mieli taką samą rolę, jak organizacje Niemców w innych państwach. Miały one stać się instrumentami w polityce zagranicznej Rzeszy w myśl idei zjednoczenia wszystkich Niemców w jednym państwie, zgodnie z 1 punktem programu *NSDAP* z 1920 r.

Latem 1938 r. nastąpiło zaostrenie stosunków pomiędzy Rzeszą a Czechosłowacją i jednocześnie doszło do umiędzynarodowienia problemu sudeckiego. Wiosną natomiast *SdP* przeszła jednoznacznie na pozycje partii irredentystycznej. Na wyraźne zalecenia Hitlera, kierownictwo *SdP* stawiać zaczęło pod adresem rządu czechosłowackiego niemożliwe do spełnienia, z punktu widzenia Pragi, roszczenia. W „Programie karlsbadzkim” partii z 24 IV 1938 r. *SdP* żądała między innymi zgody na pełną autonomię terenów sudeckich oraz całkowitej swobody wypowiedzenia się za niemieckim światopoglądem, co oznaczało w praktyce światopogląd narodowosocjalistyczny³⁷. Żądania te

³⁴ M. Jahn, *op. cit.*, s. 56.

³⁵ F. Seibt, *op. cit.*, s. 332.

³⁶ F. P. Habel, H. Kistler, *op. cit.*, s. 9.

³⁷ M. Jahn, *op. cit.*, s. 57.

odrzucone zostały przez Pragę, co wydatnie wpłynęło na zaostrenie sytuacji. Równoległe do tego, działania propagandowe i polityczne Rzeszy zmierzały do izolacji Czechosłowacji na arenie międzynarodowej. W miarę wzrostu presji brytyjskiej, przy ugodowej postawie Francji, Praga coraz bardziej skłonna była ugiąć się pod żądaniem *SdP*. Wyrazem tego stały się rozpoczęte 17 V 1938 r. negocjacje rządu praskiego z tą partią. Trwały one zaledwie 2 dni i zostały przerwane w wyniku zaostrenia się sytuacji na granicy niemiecko-czechosłowackiej. Zewnętrzne i wewnętrzne napięcie eskalowało w maju do tego stopnia, że 20 V 1938 r. Czechosłowacja zarządziła częściową mobilizację. Dopiero dzień później udało się na arenie międzynarodowej załagodzić niebezpieczeństwo zbrojnego konfliktu. Okres pomiędzy 19 a 21 V 1938 r. zyskał sobie z czasem miano „kryzysu weekendowego” (*Wochenendkrise*).

W takich okolicznościach w maju i w czerwcu 1938 r. odbyły się wybory komunalne, w których kandydaci *SdP* zdobyli ponad 90% głosów wyborców niemieckich³⁸. W ten sposób *SdP* opanowała władzę w zdecydowanej większości miast, miasteczek i wsi w Sudetach. Wraz z ostateczną decyzją Hitlera o rozbiu Czechosłowacji, która podjęta została przez niego 30 V 1938 r. i określona kryptonimem *Fall Grün*, *SdP* stała się obiektem hitlerowskiej manipulacji w realizowaniu własnej strategii.

Od połowy września partia przeszła na pozycje konfrontacyjne. Przejawem tego stało się organizowanie masowych demonstracji, uzbrojone bojówki członków *SdP* urządzały napady na placówki państwowe. Na pograniczu niemiecko-czechosłowackim zapanowała w ostatnich tygodniach września atmosfera wojny domowej. Czechosłowackie sprawozdania policyjne tak opisywały tę sytuację: „Po zakończeniu mowy Hitlera trwające demonstracje *SdP* przerodziły się w dniu 19 września w powstanie”. „W wielu miejscowościach wywieszane zostały flagi ze swastyką. Członkowie *SdP* uzbrojeni są w pistolety, karabiny i różną broń (sztylety, pałki, kastety). Stwierdzono występowanie nowej broni niemieckiej produkcji. Prześladowani są przeciwnicy *SdP* obu narodowości w związku z czym usiłują wyjechać w głąb kraju”. „Członkowie niemieckich partii aktywistycznych, Czesi, Żydzi wyjeżdżają w głąb kraju, a równocześnie członkowie *SdP* z pogranicza przenoszą się do Niemiec”. „W niektórych regionach stwierdza się masowe ucieczki członków *SdP* do Niemiec, gdzie uzbrajani są dla potrzeb wzniecenia nowych niepokojów”³⁹. W odpowiedzi na tę sytuację już 13 IX 1938 r. władze czechosłowackie ogłosiły w sudeckoniemieckich okręgach stan wyjątkowy, a 15 września zdelegalizowały *SdP*. W tych okolicznościach, wraz z zaostreniem się napięć narodowościowych i odwoływaniem się przez Czechów w reakcji obronnej przed henleinowcami do środków przymusu państwowego, wśród Niemców sudeckich ugruntowane zostało ostatecznie poczucie solidaryzmu narodowego. Znalazło ono wyraz w powszechnym demonstrowaniu poparcia dla *SdP* i zdecydowanego preferowania *Anschlusu*, jako jedynej formy rozwiązania konfliktu. W dniu 15 IX 1938 r. Henlein wezwał: „Chcemy do domu, do Rzeszy” (słynne hasło *SdP* *Wir wollen Heim ins Reich*), po czym uciekł do Niemiec. W jego ślady poszły rzesze jego zwolenników, z których przy

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ F. P. Habel, H. Kistler, *op. cit.*, s. 9, ss. 13-14.

organizacyjnym poparciem SS, SA i *Wehrmachtu* utworzone zostały Sudeckoniemieckie Freikorpsy (SFK)⁴⁰. Ich siła oceniana jest na 10-15 tys. osób⁴¹. Szybko rozmieszczono je wzdłuż całej granicy, a ich udziałem stać się miały akty sabotażu, mające przygotować najazd *Wehrmachtu*. W instrukcjach dla SFK czytamy: „Wewnątrz jednostek Freikorpsów tworzyć należy grupy terrorystyczne, które wywoływać będą stałe niepokoje na sudeckoniemieckim obszarze granicznym. Duże akcje zarządzi sam *Führer* poprzez OKW”. „Działanie w formie małych akcji skierowanych przeciwko czeskim posterunkom, wartowniom itd. Działanie w formie grup terrorystycznych”⁴². W takiej atmosferze odbyła się konferencja monachijska, która zdecydowała o przyszłości Sudetów. W dniu 29 IX 1938 r. europejskie mocarstwa uzgodniły w Monachium, bez udziału przedstawiciela Czechosłowacji, że państwo to odstąpi Rzeszy Niemieckiej z dniem 1 X 1938 r. 29 tys. km² terenów sudeckich z ponad 3,4 mln ludności. Obszar ten przemianowany został na *Reichsgau Sudetenland*, a na jego czele stanął Konrad Henlein. Wykonanie decyzji monachijskich oznaczało dla zdecydowanej większości Niemców sudeckich zrealizowanie ich narodowego celu i naprawienie „jednego z zasadniczych błędów systemu wersalskiego”.

Wraz z dynamicznym rozrastaniem się henleinowskiej *SdP* równie szybko rozkładał się obóz aktywistów. Rozpadł się on niemal całkowicie po *Anschlussie* Austrii w marcu 1938 r. Samorozwiązaniu uległy *BdL* i *DCSVP*. Większość ich zwolenników wtopiła się już wcześniej w szeregi *SdP*. Ostatnią próbą ratowania swojej odrębności stała się podjęta w lutym 1937 r. inicjatywa tzw. młodych aktywistów, posłów młodego pokolenia z obu partii, nakłonienia rządu czechosłowackiego do wydania nowych, liberalnych wytycznych dotyczących polityki wobec mniejszości narodowych⁴³. Chodziło przede wszystkim o zmniejszenie stanu bezrobocia wśród Niemców oraz polepszenie możliwości aktywnego ich działania w aparacie państwowym. Inicjatywy te przyniosły pewien rezultat w postaci krótkotrwałego zahamowania, a nawet odwrotu od bezkrytycznego pędu do *SdP*. Wyrazem tego stało się okresowe wystąpienie około 30 tys. członków z szeregów tej partii⁴⁴. Na dłuższą metę nie zdołały one jednak odwrócić biegu wydarzeń i nie uchroniły obu partii przed rozpadem. Przyczyną tego nie były tylko trudności biurokratyczne w wykonywaniu tych zaleceń, ale przede wszystkim ugruntowane już wtedy wśród zwolenników *SdP* przekonanie o odmowie legitymowania działań aktywistów jako swoich reprezentatywnych przedstawicieli.

Na pozycjach aktywistycznych i niezależnych od *SdP* pozostali w tych okolicznościach jedynie sudeckoniemieccy socjaldemokraci, zresztą też zdzięsiatkowani. Byli jedyną partią niemiecką, która dochowała do końca wierności Republice Czechosłowackiej, mimo poddania ich presji propagandowej tak ze strony henleinowskich mediów z prasowymi organami partyjnymi „*Rundschau*” i „*Die Zeit*” na czele, jak i ze strony hitlerowskiej propagandy. Po zajęciu Austrii przez III Rzeszę *DSAP* była już jedyną i ostatnią legalnie działającą partią socjaldemokratyczną na niemieckim obszarze je-

⁴⁰ H. Lemberg, *op. cit.*, s. 47.

⁴¹ F. Seibt, *op. cit.*, s. 336.

⁴² F. P. Habel, H. Kistler, *op. cit.*, s. 14.

⁴³ H. Lemberg, *op. cit.*, s. 46.

⁴⁴ F. Seibt, *op. cit.*, s. 322.

zykowym w skali europejskiej⁴⁵. Jej podstawowym celem stało się w tych okolicznościach nie tylko ratowanie tradycji niezależnego niemieckiego ruchu robotniczego, ale przede wszystkim ratowanie swojej egzystencji. Wraz z wkroczeniem *Wehrmachtu* do Sudetów 1 X 1938 r. skończyło się legalne działanie *DSAP* na tym terenie. Około 20 tys. niemieckich socjaldemokratów zostało uwięzionych, a od 7 do 8 tys. spośród nich trafiło do obozów koncentracyjnych. Wśród 30 tys. uchodźców politycznych, którzy szukali schronienia w głębi kadłubowych Czech około 11 600 stanowili socjaldemokraci z władzami partyjnymi łącznie⁴⁶. Oprócz tego w liczbie tej znalazła się także grupa komunistów i demokratów. Paradoxem tamtego czasu było, że część spośród uchodźców odesłana została przez organy czechosłowackie z powrotem na teren niemieckich już Sudetów, uwięziona przez Gestapo, a potem wysłana do obozów koncentracyjnych.

Na 3 tygodnie przed całkowitym upadkiem Czech, obradujący 22 II 1939 r. po raz ostatni w Pradze zarząd *DSAP* postanowił przekształcić partię we Wspólnotę Wierności Sudeckoniemieckich Socjaldemokratów (*Treugemeinschaft Sudetendeutscher Sozialdemokraten*), nad którą pieczę, w miarę swoich możliwości, sprawować miał wybrany w marcu 1938 r. zarząd *DSAP*⁴⁷. W praktyce oznaczało to paraliż partii, a wraz z zajęciem Czech przez Rzeszę, konieczność emigracji na Zachód. Siedzibą Wspólnoty, podobnie jak emigracyjnego rządu czechosłowackiego, stał się Londyn. Podjęte przez nią próby negocjacji z Benešem zakończyły się jednak latem 1942 r. niepowodzeniem. Grupa socjaldemokratów sudeckoniemieckich w Londynie, mimo wielokrotnie ponawianych wysiłków, zepchnięta została z czasem na margines polityczny. Odtworzenie niemieckiego ruchu socjaldemokratycznego w Sudetach stało się ostatecznie niemożliwe wraz z wypędzeniem Niemców sudeckich z ich ojczyzny oraz odmową w 1949 r. prawa powrotu do niej Wenzelowi Jakschowi.

Kilka słów warto poświęcić w tym miejscu postawie komunistów w latach trzydziestych. Trwający przez niemal cały okres międzywojenny negatywizm *KPČS* miał przede wszystkim ideowe podłoże, wynikające z odmiennego rozumienia charakteru państwa w międzywojennej Europie. Nie bez znaczenia pozostawał przy tym także pogłębiający się wpływ Kominternu na kształtowanie oblicza programowo-ideowego tej partii. W okresie kryzysu sudeckiego w 1938 r. partia komunistyczna uległa niemal całkowicie linii kominternowskiej, co przejawiało się w „zwrocie patriotycznym” i opowiedzeniu się za obroną państwa. Do zwrotu tego przyczynił się też niewątpliwie napływ uchodźców z Rzeszy o poglądach komunistycznych, którzy wybrali Czechosłowację jako kraj swojego azylu⁴⁸. W pewnym okresie w Pradze mieściło się

⁴⁵ Warto w tym miejscu zaznaczyć, że w tym czasie czołowi socjaldemokraci z Niemiec jako miejsce swojego azylu politycznego najchętniej wybierali Pragę, por.: H. Lemberg, *op. cit.*, s. 46.

⁴⁶ M. Jahn, *op. cit.*, s. 58.

⁴⁷ E. Werner, *op. cit.*, s. 9.

⁴⁸ Demokratyczna Czechosłowacja stała się miejscem pierwszego azylu po objęciu władzy w Rzeszy przez hitlerowców nie tylko dla niemieckich komunistów, lecz dla wielu intelektualistów, pisarzy i przeciwników faszyzmu różnych odcieni politycznych. Bracia Thomas i Heinrich Mann otrzymali nawet w 1933 r. czechosłowackie obywatelstwo, również dla Bertolta Brechta Praga stała się miejscem postoju w dalszej emigracji. Filozof Theodor Lessing został zamordowany w czasie swej emigracji w zachodnich Czechach, podobny los spotkał też inżyniera Rudolfa Formisa.

nawet przejściowo kierownictwo niemieckiej KPD z Walterem Ulbrichtem. Sytuacja ta nie mogła pozostać bez wpływu na wzmocnienie antyfaszystowskiego i antyniemieckiego kursu w silnej przeciwieństwie Komunistycznej Partii Czechosłowacji, a tym samym wśród jej niemieckich członków, choć istoty tego „zwrotu” upatrywać należy przede wszystkim w chęci wygrywania przez Moskwę konfliktu czechosłowacko-niemieckiego o Sudety dla własnych interesów politycznych. Oprócz tego, w miarę pogarszania się położenia Czechosłowacji na arenie międzynarodowej rząd w Pradze stopniowo zbliżał się do Moskwy, szukając w niej realnego oparcia w obronie przed presją niemieckiego nazizmu i ugodowością mocarstw zachodnich. Ostatecznym potwierdzeniem koniunkturalnego i instrumentalnego wygrywania sytuacji tak w Czechosłowacji, jak i wobec Czechosłowacji przez Moskwę stanowić może fakt, że komuniści czechosłowaccy zwalczali Hitlera i faszyzm do momentu zawarcia paktu Hitlera ze Stalinem. Od tego czasu, również na polecenie Kominternu, nie było już komunistycznego oporu.

Przyłączenie Sudetów do Rzeszy stało się początkiem końca *SdP*. Niezwłocznie po podpisaniu umowy monachijskiej partia ta w całości włączona została do *NSDAP* kończąc swój samodzielny żywot. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że okres członkostwa w *SdP* nie został zaliczony na poczet członkostwa w *NSDAP*. Oficjalnie *NSDAP* argumentowała to w ten sposób, że *SdP* walczyła o zachowanie niemieczyny wyłącznie na terenie byłej Czechosłowacji, a tym samym nie prowadziła walki charakterystycznej dla rozwoju *NSDAP*. W rzeczywistości staż partyjny ważny był ze względu na obsadzanie urzędów na przyłączonym obszarze Sudetów, z którego chętnie wyłączono niższych działaczy *SdP*.

Równie niechlubny los jak *SdP* spotkać też miał twórców tej partii. Konrad Henlein został namiestnikiem w *Reischsgau Sudetenland* i jednocześnie do 1945 r. pełnił też funkcję *Gauleitera* na tym terenie. Schwytyany i uwięziony przez aliantów w dniu 10 V 1945 r. popełnił samobójstwo w obozie przejściowym w Pilźnie⁴⁹. Druga osoba w *SdP* i zastępca Henleina Karl Hermann Frank stał się w oczach społeczeństwa czaskiego symbolem znieprawdzonego nazistowskiego reżimu okupacyjnego w Protektoracie Czech i Moraw. W latach 1938-1939 został on najpierw zastępcą *Gauleitera* Henleina. Potem, jako wysoki oficer SS był w latach 1943-1944 ministrem stanu w Protektoracie. Swoją karierę polityczną zakończył w maju 1946 r. w Pradze, gdzie został powieszony za zbrodnie popełnione w czasie okupacji niemieckiej⁵⁰.

4. UWAGI KOŃCOWE

W postawie politycznej społeczności niemieckiej w Czechosłowacji wobec tego państwa wyróżnić można wyraźnie trzy fazy. Pierwsza związana była ze wstrząsem, jakim stała się dla Niemców sudeckich konieczność zaakceptowania nowej przynależności państwowej i podporządkowania się obcemu im w istocie organizmowi politycznemu. W pierwszych dwóch

⁴⁹ M. Jahn, *op. cit.*, s. 70.

⁵⁰ *Ibidem*.

latach niepodległości Czechosłowacji wszystkie niemieckie nurty polityczne w Sudetach zmuszone były pod względem organizacyjnym do „odcięcia się” od swoich austriackich partii-matek i do rozpoczęcia samodzielnej działalności. Podstawowy problem przed jakim one wówczas stanęły to stosunek do nowego państwa. Dość powszechnie i dość stanowczo w szeregach pięciu głównych partii niemieckich ugruntowało się przekonanie o nieakceptacji dla Czechosłowacji. Dezaprobata ta jednak wyrażana była na drodze legalizmu w ramach ustrojowych stworzonych przez demokratyczne państwo. Ramy te rozmięły się z oczekiwaniami Niemców co do roli i pozycji jakie mieliby w tym państwie spełniać, bądź odbierane były przez nich jako skierowane przeciwko nim. Potęgowały one też wśród Niemców poczucie rozgorznięcia z zaistniałej sytuacji. Nic zatem dziwnego, że w pierwszych dwóch latach powszechny był negatywizm wszystkich odcieni politycznych Niemców. Warto jednak zauważyć, że emanujący w ten sposób solidaryzm narodowy nie przekształcił się wówczas w na tyle jednolity front antyczechosłowacki, który mógłby zamazać tradycyjne różnice ideowe występujące pomiędzy partiami niemieckimi. W pierwszych latach niepodległości Czechosłowacji dominował zatem wśród Niemców interes narodowy o charakterze defensywnym wobec nowego państwa. Partie niemieckie, decydując się na udział w czeskim życiu politycznym zajęły pozycje oportunistyczne i mniej (w przypadku centrowych i lewicowych) lub bardziej (w przypadku nacjonalistów i komunistów) wrogie młodej Republice.

Wraz z systematycznym poprawianiem się sytuacji gospodarczej i poziomu życia Niemców w nowym państwie w pierwszym dziesięcioleciu jego niepodległości, normalizacją sytuacji społecznej i uspokojeniem nastrojów i emocji narodowych, zmieniać się zaczęły postawy polityczne znacznej części społeczności niemieckiej, co daje podstawy do zarysowania drugiej fazy jej stosunku wobec Republiki Czechosłowackiej. W porównaniu z wstrząsami inflacyjnymi w Niemczech i inercją gospodarczą Austrii, położenie Niemców w Czechosłowacji zaczęło odznaczać się względny, trwającym prawie 10 lat dobrobytem. W przynależności do stabilnego państwa coraz częściej dostrzegano pozytywy, które szybko przełożyły się na zachowania polityczne. W sposób wyraźny sytuacja ta wpłynęła na kształtowanie się wśród Niemców ostrożnej akceptacji przynależności państwowej, a wraz z nią aktywizmu politycznego. Potwierdzeniem tego jak ważna była współzależność pomiędzy stabilizacją ekonomiczną a postawą polityczną świadczy fakt, że jako pierwsze na drogę współpracy z Pragą weszły partie konserwatywne, a dopiero po nich socjaldemokracja, w warunkach sudeckich charakteryzująca się silnym zabarwieniem drobnomieszczańskim. Charakterystyczne przesunięcie się w połowie lat dwudziestych elektoratu niemieckiego w umiarkowaną prawą stronę oznaczało także jego aktywistyczną postawę wobec państwa. Dopelnieniem powyższej tendencji stało się przejście na te pozycje sudeckoniemieckich socjaldemokratów. Nie oznacza to jednak, że Niemcy czescy pozyskani zostali dla idei czechosłowackiej państwowości w ówczesnej formie. Można jednak mówić o ich wyraźnym zwrocie w kierunku pragmatycznego zaangażowania w funkcjonowanie tego organizmu.

Nie bez znaczenia dla przełamania niemieckiego negatywizmu były też wysiłki integracyjne prezydenta Masaryka. W okresie prezydentury tego charyzmatycznego polityka, a szczególnie pod koniec lat dwudziestych, w wymiarze politycznym w okresie wyborów 1929 r. i bezpośrednio po nich, poparcie dla państwa wyrażane przez niemieckie partie polityczne osiągnęło

swój punkt szczytowy. Żałować należy jedynie, że po pierwszych latach animozji narodowych, na zbliżanie się Niemców do państwa czechosłowackiego i odwrotnie w latach dwudziestych zabrakło czasu. Być może właśnie czynnik czasu stanowił jedną z istotnych przeszkód na drodze politycznie trwałego zająęcia się niemieckich partii aktywistycznych i ich zaplecza z systemem partyjnym i państwowym CSR. W latach dwudziestych wyraźnie widoczne było zbliżenie ideowe niemieckich partii konserwatywnych do ich czechosłowackich odpowiedniczek, wynikające z pogłębiającej się wspólnoty interesów. W takich warunkach konstruktywny udział Niemców we współrządzeniu państwem, przy jednoczesnym zachowaniu przez aktywistyczne partie niemieckie narodowego charakteru, mógł dawać nadzieje na trwałość stworzonego układu pogłębiającego wewnętrzne umocnienie państwa i niwelującego antagonizmy narodowe.

Kolejny gwałtowny przełom w postawie politycznej Niemców w CSR nastąpił na początku lat trzydziestych, a jego źródłem stał się niewątpliwie ostry i długotrwały kryzys gospodarczy w Sudetach. Początek kryzysu otworzył też trzecią i ostatnią fazę w relacjach politycznych pomiędzy Niemcami z Czechosłowacją a państwem. Skutki ekonomiczne i społeczne kryzysu pogłębione nieproporcjonalnym rozkładem jego ciężarów pomiędzy Sudety i resztę Czechosłowacji wraz z błędną polityką rządu w Pradze co do sposobów jego przewycięzania, doprowadziły do rozognienia nacjonalizmu. Sytuacja ta nałożyła się na dawną, ale w latach dwudziestych prawie zagoną już ranę w postaci urazu Niemców sudeckich wobec okoliczności, w jakich weszli oni w skład CSR. Na tym tle ponownie przystąpiono do budowania frontów narodowych dzielących Niemców i Czechów, tym razem jednak o wiele ostrzejszych od tych z okresu tworzenia państwowości CSR, bo tworzonych w atmosferze radykalizmu społecznego. Sytuacja ta znalazła też dogodny podłoże polityczne w tradycyjnie stosunkowo silnej wśród Niemców sudeckich opcji skrajnie prawicowej. Pojawił się też nowy, zewnętrzny element determinujący z czasem coraz wyraźniej ich postawy polityczne – nazizm wraz ze swoimi propozycjami w zakresie przewycięzania kryzysu, nowej organizacji struktur społecznych oraz jedności narodowej wszystkich Niemców. W warunkach kryzysu w CSR Niemcy sudeccy selektywnie czerpać chcieli z nazizmu tylko te elementy, które wydawały im się dobrą alternatywą dla wewnętrznych trudności. Oznaczać to musiało ostateczną negację rozwiązań proponowanych przez państwo czechosłowackie, co w politycznym wymiarze objawiło się odwróceniem elektoratu od niemieckich partii aktywistycznych oraz masowym poparciem dla frontu narodowego. Innymi słowy oznaczało to wejście na drogę irredenty. Henleinowski Front Ojczyźniany, bazujący na tradycyjnie silnie rozwiniętej w Sudetach strukturze wszelkiego rodzaju związków, zrzeszeń i organizacji społecznych, zawodowych i sportowych wykraczał świadomie w swoich działaniach i programie poza ramy konwencjonalnej partii politycznej. Wyrosły zatem na szerokim, rodzimym fundamencie społeczno-politycznym ruch, stał się szybko ugrupowaniem masowym. Wkrótce zdołał on zburzyć pierwotną strukturę partyjną Niemców sudeckich i dokonać głębokich przewartościowań świadomościowych w tej grupie, skutecznie niszcząc prawie wszystkie mozolnie wypracowane przez aktywizm przyczółki zbliżenia pomiędzy Niemcami a Czechami. Mimo tego i ogromnej presji zewnętrznej wartości te starali się ratować niemieccy aktywiści aż do końca istnienia Republiki a socjaldemokraci nawet po jej upadku, na emigracji.

Wraz z pełnym zaakceptowaniem przez henleinowców nazizmu ruch ten utworował sobie drogę do upadku. Nastąpił on wraz z wchłonięciem *SdP* przez *NSDAP* natychmiast po przyłączeniu Sudetów do Rzeszy. Postawa tej partii i jej zaplecze wydatnie przyczyniły się też do skonkretyzowania planów prezydenta Beneša o wypędzeniu Niemców z Czechosłowacji, które zostały zrealizowane po zakończeniu wojny i usankcjonowane decyzjami konferencji poczdamskiej. Wraz z tym niemożliwe stało się odtworzenie niemieckich partii politycznych w powojennej Czechosłowacji, a bezprzedmiotowe pytanie o kolejną szansę dla budowy wspólnego państwa przez obie narodowości oraz trwałego zbliżenia pomiędzy Niemcami sudeckimi a Czechami.

TADEUSZ LEBIODA

Bardo

Wykaz ważniejszych skrótów nazw niemieckich partii politycznych

- BdL* – Związek Rolników (*Bund der Landwirte*)
DCSVP – Niemiecka Chrześcijańsko-Społeczna Partia Ludowa (*Deutsche Christlich-Soziale Volkspartei*)
DNSAP – Niemiecka Narodowosocjalistyczna Partia Robotników (*Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei*)
DNP – Niemiecka Partia Narodowa (*Deutsche Nationale Partei*)
DSAP – Niemiecka Socjaldemokratyczna Partia Robotników (*Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei*)
SdP – Partia Sudeckoniemiecka (*Sudetendeutsche Partei*)
SHF – Sudeckoniemiecki Front Ojczyźniany (*Sudetendeutsche Heimatfront*)

NIEMIECKOJĘZYCZNI OBYWATELE W FEDERALNYM KRÓLESTWIE BELGII

Belgia, a właściwie jej stolica Bruksela, stała się w ostatnich latach symbolem integracji europejskiej. Rzeczywiście jest ona centrum administracji i aktywnym członkiem Unii Europejskiej. Podkreślając istotną rolę Belgii w procesie integracji naszego kontynentu, bardzo rzadko jednakże zwraca się uwagę na specyficzne doświadczenia tego kraju, który głęboko, a w niektórych momentach swojej historii także boleśnie, doświadczył różnic etnicznych i konfliktów językowych

Naród belgijski nie był i do dzisiaj nie jest jednolity; tworzą go Flamandowie, mówiący po niderlandzku¹ i Walonowie mówiący po francusku. Różnice pomiędzy nimi dalece wykraczają poza kwestię języka. Obie grupy posiadają odmienną kulturę, a co bardzo ważne mają wysokie poczucie swojej inności i odrębności, której znakiem zewnętrznym pozostaje język. Jak trudno

¹ Język Flamandów i język Holendrów jest w rzeczywistości tym samym językiem i jego właściwą nazwą jest „język niderlandzki”, choć funkcjonują równolegle nazwy „język flamandzki” i „język holenderski”.